

ADALÉK KÉT TÜZÉRSZERTÁR TÖRTÉNETÉHEZ I. RÁKÓCZY GYÖRGY IDEJÉBEN.

Egy XVII. századi röpirat, a «Gentis Felicitas», erős szemrehányásokkal illeti a magyarságot, hogy az exact tudományokat elhanyagolja. Felhánýja, hogy vitéz katona létére a szorosán vett katonai tudományokkal nem sokat törődik: s amint a várépítésknél idegen mérnököket használ, a várak felszereléséhez szükséges eszközök nagy részét is külföldről kapja, s tüzérségét is külföldiek vezetik. A kis röpirat szerzője azt hiszi, hogy ennek nem annyira a magyarok indolentiája az oka, mint inkább az a körülmény, hogy az ország egyik felének (Magyarországnak) királya az országon kívül lakik, kinek nem áll érdekében a magyarság túlsúlyát emelni, a másik felének (Erdélynek) fejedelme pedig, két nagyhatalmasság közé ékelve, jobbadán önfentartási küzdelemmel van elfoglalva.

Comennek — mert ő a röpirat szerzője — a világlátott és tapasztalt utazónak éles szeme felismerte a helyzetet. A magyar király német tanácsa úgy bánt Magyarországgal mint egy provinciával s meg volt győződve, hogy ez országban elhelyezett hadait, annak várait csak akkor mondhatja igazán magáénak, ha annak élére idegeneket állíthat. Erdély egy önfentartásért küzdő állam volt: kisebb, hogysen önerején fennállhasson s egyenesen arra utalva, hogy hódítások által készítse elő függetlenségének útait. De ez aztán absorbeálta is egész erejét.

Innen származott culturalis viszonyainak elmaradottsága is. Hanem ezért legalább meg volt az a kárpótlása, hogy mint állam, egészen magyar alapokra volt fektetve.

Semmiben sem tűnt ki ez annyira, mint hadászati szerve-

zetében, mely ellentétben a magyarországgal, — mely egészen német parancsnokság alá volt rendelve, — magyar hadvezérek és várkapitányok fenhatósága alá volt helyeztetve. Ennek következtében szervezete megőrizte a magyar jelleget, daczára, hogy a pattantyusok praefectura, a fundator, a czaibort, sőt maga a pattantyusság része is külföldiekből telt ki. Ezek aztán egészen asszimilálták magukat a magyar elemmel, — második generációban már egészen magyarokká lettek — s nincs is rá példa, hogy akár a magyar várparancsokkal, akár a magyar katonasággal komoly összeütközésbe jöttek volna; nem úgy mint Magyarországon, hol a német parancsnokok, még ha meg is nyerték az indigenatust, idegenek maradtak s nem egyszer kritikus helyzetben a katonasággal conflictusokba elegyedtek.

Valóban Erdély nem érezte annak hátrányos oldalát, hogy pattantyussága s állandó sergének is egy része idegen elemekből telt ki, sőt midőn I. Rákóczy György fejedelem az 1644—5-iki hadjárat változó eseményein okulva, elhatározta, hogy várait, fegyvergyárait és fegyvertárait jobb karba helyezi, épen jó hasznukat vette. Különösen a fontosabb végvárok s nevezetesebb erősségek kiépítését vette munkába. *Salamon* alapvető munkájában, a *Török hódítás*-ban a magyar várak szervezetének hű képét adja, s annak fontosságát kellően kiemeli: az erdélyi várak szervezete is egészen annak felelt meg. Tulajdonkép azon Rákóczy sem változtatott: a várak kormányzata maradt a régi. A mit ő el akart érni, az a várak megerősítése s jobb fölszerelése volt. Különösen Munkács és Patak jobb karba helyezését, díszesebbé és kényelmesebbé tételét akarta elérni. S ezek vezetésével Debreczeni Tamást, magyarországi javai igazgatóját, bizta meg.

1646 jan. 7-éről Fogarasból utasítja Debreczenit, hogy: «az lövő szerszámok ágyainak szálját bővön hordasson mind Patakon, Munkácson, Tokajban, Regéczben: ne mulassza s felejtse Kegyelmed». Ágyúöntő gyára, nagyobb, kettő volt: Patakon és Fejérvártt: az előbbenire nézve Komona jan. 10-ről ekkép intézkedik: «az ágyúöntőnek méltó addig meg nem fizetni, míg eddig való munkájáról számot nem vetünk véle s állandó és jóságát is az próbák meg nem mutatják öntött lövő szerszámoknak; jó, hogy az rezet kemencze kára nélkül veheti ki. Az való dolog az kemencze

fenekének, oly hárontékosnak kell lenni, hogy minden réz kijőjjön belőle; az itt benn való, úgy is vagyon, meg kell azt is úgy csinálni, sőt az fejevári álgú öntő kemenczének az fenéke éppen öblösön vagyon, csinálván, az közepe penig annyira meg van alább szélesítve, hogy az hol az rezet kibocsátja, éppen minden réz ki megyen rajta; ez is egyik mesterség az ilyen kemence csinálásban, hogy ezt jól tudja intézni s megcsinálni, Antoni soha nem bizta ennek csinálását másra, vagyon három esztendeje, hogy az fenékét újon megcsinálták, mely idő alatt öntöttek 100 mázsa rezet fel, mégis az elmúlt héten, hogy ujabban csinálták, 2 mázsa vasnál, réznél többet nem találtak benne, de jól volt csinálva; isten áldásából az jövő csötörtökön fogjuk megönteneni az másik két álgút is.»

Jan. 19-éről Feketehalomról ugyan ez ügyben újabb rendeletet adott ki: «az álgúk rézveszteségét is értjük. Az ittbenn való öntő bezzeg nem olyan, nem kell őket nógatni. Az mint irtuk Kegyelmednek, négy hét az Tokajban való 24 fontos álgúk készen lesznek; az mostan öntött 12-öt csak tisztítsa ki, mindjárt küldje be Kegyelmed; ha lehet az ágyok szilfából legyen. Az németek között, ha leszen jó ács, megtudakozzuk s próbáljuk — s ha ugyan jót tanálunk, mindjárt kiküldjük.»

Néhány hét mulva már Patakon voltak az ágyuk: «az 24 fontos ágyuk — írta Debreczeni S. Patak márcz. 1. — bizony szép lövő szerszámok, engedje az úristen kegyelmesen, sok házait (az az várait) ékesíthesse s ruházhassa Nagyságod efféle szép lövő szerszámokkal.» De a munka folyton folyt s márcz. 16-ról Debreczeni tudósítá Rákóczyt: «az ágyukra való madárformákat is beküldöttem kegyelmes uram.» — «Az álgú öntő felől — folytatja levelében — Görgey Jób által böven izentem Nagyságodnak. Az réz felől immár Nagyságodnak hatszornál többször irtam, amint eszemben jut, sőt az rézbányai præfectus nekem írt levelét is Nagyságodnak beküldtem.» Rákóczy erre márcz. 26-án kelt levelében csak annyit jegyzett meg: «annak az álgúöntőnek cigány embernek kell lenni».

Hát bizony ilyen «cigány emberrel» nem volt megelégedve. Mikes Mihályt más egyéb küldetési közt azzal bizta meg, hogy hozzon neki külföldről jó ágyuöntőket s máj. 6-ról Székelyhidről

már értesíté Debreczenit. «Mikes Mihály az elmúlt estve juta meg hozzánk, ki úgy informál, igen jó álgúöntő legényt is hozott volna s egyiket ott is hagyta, de az másik az szekerekkel hátra levén, azt ott nem hagyhatta, gondolván, hogy tőle el kezdik hozni, akaránk Kegyelmednek parancsolni, ha szinte elhozták volna is, de visszahivassa és mind az két legényt ott maraszsa Kegyelmed s legyen illendő gondviseléssel reájuk Kegyelmed, már annál serényebben mehetnek elő az munkában, valóban nagy dicséretet mond Mikes Antal, hogy hallott mindenütt az ott való álgúöntő felől, talám ugyan nem ártana Kegyelmednek egy jó industriósus embert csak arra rendelni, ki szolgáltatna idejében minden eszközöket kézben az álgúöntőnek és lenne ösztön is mellette, jó állandó okossággal vigyázhatna utána is, ne vetne arra álgúöntő, hogy ő magának kell mindent tullicitálni s félben kell munkáját hagyni s az tisztek után is kell járni, azok is halogatván kiszolgáltatását mind multon mulik ideje. Az mostan hozott két legényt, ha valamint ott mellette nem akarnának megmaradni, el ne bocsássa másuva Kegyelmed, hanem inkább küldje be Fejérvárra jó gondviselés alatt.»

De mielőtt az új álgúöntő átvehette volna a vezetést, a régivel merültek fel differentiák. «Az álgúöntőkkel való számadást — ír a fejedelem Várad, máj. 22-én — látjuk s azt is értjük, hat forintot emleget, hogy ígérték volna neki Basa István; ki hazugsági, mi többet annál nem is akarunk adni. Restantiájáról contentálni kell, s kezdjen az öregekhez. Ibrányi uram harangiban az mi rezünk vagyon, jobb azt az álgúöntő fizetésibe deputálni, ő vegye meg Ibrányi uramon. Ki hinné, hogy ő adta volna; hol vött volna annyi rezet? Mutasson elegendő hites bizonyságokat: az kemenczéből tudnak ők rezet lopni. Ha többet nem önt is, de kegyelmed többet az ötödfél forintnál neki mázsájátúl ne fizessen.» Mindamellet máj. 24-ről Jenőről értesítette Debreczenit: «noha részeges az álgúöntő, restes munkás is, de mind jó mesternek mondják, kik látták munkáját. Conveniálni kell vele, mostani fizetésére megmarasztani.» «Az álgúöntő mellé — mondja ugyan e levelében — könnyű leszen szolgát fogadni, ugyan úgy is kellene lenni, annál szaporábban vibetné véghez az munkát.» Ugyan e levelében fehérvári arzenálja felszereléséről is intézkedik: «itt való czeitházunk szükségére tüzes szerszámhoz való antimo-

nium kivántatván, onnét Patakról deputáltunk három mázsát adatni. Kegyelmednek azért kegyelmesen parancsoljuk, ez leve-
lünket vévén, mindjára adja meg az három mázsát, s szállíttassa
alá is Váradra Ibrányi uram kezéhez, megírván ő kegyelmének,
hogy ide való lészen.»

Az antimoniumot Székelyhid jun. 7-én kelt levelében is sür-
geti: «mindenütt az végházakban szükségünk vagyon az antimo-
niumra». «Az czeitházakban mi kivántatik, elvárjuk Kegyelmedtől
az informatiót; porral is muniálni akarjuk várainkat. Salétrom
vételre most adasson Kegyelmed vagy 2000 frtot. Az ágyúöntő s
mind az rablegények felől, kit most Mikes Mihály hozott nro 2 —
tegnap bőven írtunk Kegyelmednek — elhittük, azt fogja Kegyel-
med fructuáltatni.»

A Mikes Mihály által szerződötett két ágyúöntő azonban
megérkezvén, jun. 18-án Szathmárt kelt levelével egyiknek Szath-
mára küldése iránt intézkedett. «Írását értjük az Mikes Mihály
hozta ágyúöntő legény felől; Kegyelmednek azért kegyelmesen
parancsoljuk azon ágyúöntő legényt küldje ide jó gondviselés alatt.
Az ágyúöntőre (t. i. a régire) Kegyelmednek az rézéllopásért tör-
vényt kellett volna láttatni.» S két nap mulva ismét sürget: «ágyú-
öntőlegényt kegyelmed küldje ide; ha gondolhattuk volna, nem
kelletik szolgálatja, Pardubizot itt hagyhattuk volna.»

Az Erdélyből Tokajba rendelt ágyuk szept. derekára megér-
keztek. «Az estve hozák — írta Rozsályról Kún István szept. 19-ről
a fejedelemnek — az Nagyságod kegyelmes parancsolatját, kiben
parancsolja Nagyságod, hogy az mely lövő szerszámokat Erdélyből
az tokaji szükségre hoztak, eleikben küldenék száz gyalogot; im
azért kegyelmes uram, megírom a tiszteteknek, hogy az gyalogok
készen legyenek s mihelyen érkeznek az lövőszerszámokkal, eleik-
ben küldök mindjárt Kállóig el is kísértetem jó gondviselés alatt.»

Ez év nyarát és őszét Rákóczy belső magyarországi uradal-
maiban, Munkácson, Patakon tölté — s az építést és a felszerelés
munkáját személyesen vezette. Úgy látszik, hogy a felszerelésekkel
meglehetősen tisztába jött ez évben, mert 1647-ben már csak ma-
gokról a várépítésekről intézkedik. Ez évben történt, hogy tüzér-
parancsnokát Maxell Bertalant (ki úgy látszik nem más mint
Maxfeld) kiküldi, hogy váraiban a folyó munkák s felszerelések

felett szemlét tartson. Az utasítás, melyet ez útjára neki adott, így hangzik:

Instructio pro nobili ac generoso Bartholomaeo Maxell universarum artilleriarum nostrarum praefecto, Albam Juliam, Vardinum, Poczainum, Kolloivam, Patakinum, Tokaj, Onod, Szerecs, Cassoviam, Munkács et Zakmarinum expeditio.

Innet menjen Fejérvárra Jacabbal együtt, s az mely hat lövő szerszámot öntenek, mind vízzel, porral próbáltassa meg, s az ki megállja az próbát, s állandónak ítéltetik, annak ágyait mennel hamarébb csináltassa s készíttesse mindeniknek Jacab.

Az mely 33 drab taraczkokat kell önteni, úgymint tíz fontosokat No. 11, nyolez fontosokat No. 11, hat fontosokat No. 11, az álgyüöntőnek adjon tanuságot, hogy mindeniket azelőtt megöntött forma szerint öntse, s csinálja mennel hamarébb az formákat, es mihentest hat forma elkészül benne, azt mindjárt öntené, s meg mások formája csinálásához kezdene, és így hatot-hatot öntene meg, és így az 33 hatszor könnyen megönthetné, azon is kellene lenni, hogy három hét alatt, ha előbb nem is, mind megönthetné.

Fejérvárott így hagyván jó rendben, igenesen menjen Pocsajban, s ott az udvarház környékit négy jó regularis s illendő kasamátás földbástyákra fundálja s földből csináltassa, itt is jó dispositióval hagyván az Pocsaj épületét, siessen hovahamarébb Patakra.

Patakon is az megöntött s fúrott 16 tizenkét falkonékat próbáltassa jól meg, igen igen megszemlélvén s megpróbálván, úgy legyenek öntve, hogy tartósok s állandók legyenek.

Az új czaibort kezében is mikor inventálni fognák, ottan legyenek, lássa ő is mi leszen, s mi nélkül szükölködik az a hely, hogy oztán minket tudjon arról informálni helyesen, az portörést is meglátván, mint continuálják.

Úgy értjük, nem sokára már az ledőlt falnak is rakásához hozzá kezdenek az fundamentum rakásához, azt is tekintse meg az olasz kőművessel együtt, s egy értelemből az fundamentumát ásásák jól és állandóul.

Az mely kerekded bástya is megmozdult, ott is egy derék regularis kasamátás, erős bástyát kellene fundálniok, hogy isten jövendő esztendőtt adván érnünk, ahoz is hozzá kezdehetnénk.

Más bástya is kívántatnék az két szegelet bástya közt középre, az hol az Mezei Máté bástyácskája vagy, ott is olyan reguláris bástyát kellene fundálni, és úgy, hogy egyikből az másiknak defenziója igen jól és hasznosan megesnék.

Patakon is elvégezvén dolgát, ha Rákóczy Sigmond fiunk ott nem lenne, praefectusunk comitivát adván melléje, lássa meg Ónodot, Szerencset, Kassát, Regéczet, Tokajt, Munkácsot és Szakmárt is, (kiről mi patensben mindenünve parancsoltunk) ez helyekben is lássa meg az munitiókat mint vannak s hogy bánnak velek, ha fogyatkozást lát benne, s venné eszébe azoknak gondviselésit, meg is nízze, szállétsa, külömben gondot viseljenek reájok.

Mindenik helyben való portöröknek instructiót adjon, minemő grádusu álgyu, szakállas, muskatéros, és puskaport törjenek, az salétrom eresztésről is az szerént.

Mostani útjába Kállót is meglássa, s Váradon is az granátokot, s az ki jó közülök csináltassa meg.

Ezekben dolgát így végben vivén, jőjjön be hozzánk, addig is tudósítván bennünket mindenekről. Eidem in reliquo gratiose propensi manemus. Secus non facturus. Datum in arce nostra Fogaras die 11. Maii anno 1647.

G. Rákoci m. p.

(Ered. Erd. Múzeum, Gaal-coll.)

Épen ekkor tájban fogadott a pataki czeitházhoz új czaibortot, — kiről a fennebbi utasításában is van szó — s Kis-Enyed máj. 29-én kelt levelében utasítá Debreczenit, hogy ezt hivatalába állítsa be: «Az czaybortot kibocsátottuk, kiadatván mind commentióját s egy kántor pénzét is s az minemő instructiót adtunk is neki, meg fogja Kegyelmednek mutatni, kinek nem árt pariáját is vetetni s megtartatni s im reversalisának mását is kiküldtük. Mivel azért ily nagy bajjal hozatók ki, idegen ember is levén, nem árt Kegyelmednek minden rendnek megparancsolni, kiki közülök az mire érdemes, adják meg illendő böcsületét, s cantoronként adasék ki igazán fizetése is halogatás nélkül s ugyan úgy is rendelje azt el Kegyelmed, ne kellessék sokat sollicitálni, sem annak kiadatasért Kegyelmedet is búsétani s minket is megtalálni, az kit tiszt-

tiben introducáljanak, most ott nem lévén Rákóczi Zsigmond fiunk Kegyelmed illendő hívünket rendelje arra s mind pengig az inventálásra, szállást is Kegyelmed adasson illendőt neki, mind tisztire nézve s mind arra, hogy az nem egy közönséges czaibort, hanem ugyan derék ember, kinek mása mi nem igen hiszszük, hogy legyen sem ez országban sem ottkin Magyarországbán, Komárom, Nagy-Győr s Érsekújváron kívül még ott is alég hihetjük el, találtathatnék. Fizetésén kívül is kegyelmességünkől rendeltük neki adni semel pro semper, buzát cub. 16. hordós bort kettőt. Abrakot cub. 12, két disznót, egy öl szénát, ezeket is egyszerűs mind adassa ki Kegyelmed neki.

Szalárdy «Siralmas krónikájá»-ban Rákóczy építkezéseiről meglehetősen kimerítő közlést ad. De ő csak az erdélyi városokra terjeszkedik ki: Szamosújvár, Görgény, Déva, Gyalú, Székelyhid, Várad, Fejérvár. A magyarországiakról említést sem tesz — pedig ezek közül Patak és Munkács nagy részben újra építették, s a többiekben is sok javítást eszközölt. Mint a fennebbi levelekből kitűnik, nagy gondot fordított arra, hogy e várak tűzérsegi felszerelése lehetőleg jó karban tartassék: Maxvell útja épen arra célzott. Sajnálunk lehet, hogy a tűzérparancsnok jelentése nem maradt reánk: valószínűleg ő csak szóbeli jelentést tett. Abból bizonynyal sok érdekes részlet jött volna tudomásunkra. A mik ezt némileg pótolják, azok a várak felszereléseinek összeírásai — milyenek közül néhány fennmaradt az országos levéltárban s más gyűjteményekben.

Messze vezetne célomtól, most ezekre kiterjeszkedni. Ezúttal én csak a tűzészertárak történetéhez akartam adatokat szolgáltatni, melyek a magyar honvédelemnek nevezetes factorai voltak. Bethlen Gábornak és Rákóczynak kitűnő összeköttetései voltak épen azokkal az udvarokkal, melyek a római császárral hadat folytattak, s azoknak érdekükben állott, hogy szövetségesük is nemcsak védelem-, hanem támadóképes is legyen. Mansfeld és a jägerndorfi herczeg Bethlennek, Rebenstock Rákóczynak jó szolgálásokat tettek. Antony, Gaudy, Maxfeld híven szolgálták, — de mégis legtöbbet használt az ügynek magának a két fejedelemnek körütekintése.

Ez a kis közlés is mutatja, hogy mennyi mindenre kiterjedt

Rákóczynak figyelme. Nemcsak a diplomáciának, közigazgatásnak s törvényhozásnak, hanem a hadügynek is minden szála az ő kezébe folyt össze. S ez így volt jól. Mert ha magának a fölszerelésnek előállítására idegenekre volt is bízva, ezek vezetését polgári tisztartóira bízta s ellenőrzését magának tartá fenn.

Ilyen gazdálkodás által volt csak az elérhető, hogy magának és országának rendezett háztartása legyen. Az a vád, melyet Kemény János tatárfogsága keserű perceiben szeme közé dobott, s melyet Bethlen János a Rákóczi-dynastia bukása után önző okokból ismételt commentarjaiban: hogy fősvénysége közmondássá vált, egyoldalú és igaztalan. Rákóczi György egy másfél évig tartó költséges háborút úgy folytatott végig, hogy az ország adóját ezen egész idő alatt egyetlen fillérrel sem emelte; s a háborút követő jelentékeny hadi beruházások is nem róttak új terheket az országra. Pedig a portai adó Erdélyben s a Részekben jóval alacsonyabb volt mint Magyarországon: neki tehát magán és az őt, mint fejedelmet megillető fiscalis jövedelmekből kellett az összes költségeket fedezni.

Kétségtelenül nagy volt ez a jövedelem. Hanem az még sem volt egészen magánjövedelem. Mert abból jelentékeny részt emésztettek fel ezek a fölszerelési költségek — de így saját ellenőrzése alatt levén, legalább tudta, hogy azok a czélnak megfelelően lettek befektetve.

SZILÁGYI SÁNDOR.